

KARLSTADS KOMMUN

Förslag till forskning i stads- och kommunhistoria

2015

Kort kommunhistorik

Kommunernas bildande och formering

De svenska kommunerna bildades med 1862 års kommunalförordningar och startade sina verksamheter året därpå. Genom reformen skapades tre typer av primärkommuner: landskommuner, städer och köpingar. På landsbygden innebar förordningen (SFS 1862:13) en uppdelning av de profana och de kyrkliga ansvarsområdena genom att socknarna, som var de geografiska och administrativa enheter förordningen byggde på, delades i en borgerlig kommun och en kyrklig församling. I städerna var inte kyrkliga frågor och stadsstyrelse organisatoriskt sammanblandade, men förordningen (SFS 1862:14) innebar icke desto mindre stora förändringar även för städernas del: allmänna rådstugan ersattes i regel av en stadsfullmäktigeförsamling och en drätselkammare inrättades som från magistraten (som var en statlig förvaltningsmyndighet) kom att överta rollen som stadsstyrelse och det viktigaste förvaltningsorganet. I städerna vidgades också det lokalpolitiska inflytandet i och med att den kommunala rösträtten inte knöts till det burskapsägande skiktet, utan till envar som nådde upp till en viss nivå i kommunalskatt.

Under 1900-talet genomfördes två stora kommunindelningsreformer, den första 1952 och den andra 1962-74, som minskade antalet primärkommuner från ca 2500 1863-1951 till dagens 290. För Karlstadsområdets del innebar denna sammanslagningspolitik att Alsters-, Gravas-, Nors-, Nyeds-, Segerstads-, Väses-, Älvsbackas- och Östra Fågelviks kommuner, samt Karlstads landskommun, i olika omgångar slogs samman med varandra och med Karlstads stad, till vad som sedan 1971 är Karlstads kommun.

Organisation och verksamhet

Kommunernas verksamhet har hela tiden byggt på ett ganska stort mått av lokalt självstyre, som med tiden har vidgats och i allt större utsträckning uppblandats med uppgifter pålagda av staten. Grovt kan man säga att kommunernas s.k. ”allmänna kompetens” (ung. uppgifter och befogenheter) är och har varit att ordna sina egna angelägenheter, i den mån de är av allmänt intresse och inte ska handhas av någon annan. Den kommunala verksamheten bygger alltså till stora delar på frivilliga initiativ, även om de också redan från början hade statligt pålagda uppgifter att ombesörja (särskilt gällde detta städer och köpingar). 1900-talet har dock inom många områden präglats av en decentralisering från stat till kommuner – i synnerhet vad gäller socialtjänst, skola och bostadsplanering – samt en ökad reglering genom speciallagstiftning. Många av kommunernas uppgifter är således förordnade av staten och gemensamma för landets samtliga kommuner.

Högsta beslutande organ var tidigare kommunalstämman (i mindre landskommuner och köpingar) eller allmänna rådstugan (i mindre städer), i vilka alla röstberättigade kunde delta. Lite större kommuner och städer hade i stället representativt styre med kommunalfullmäktige resp. stadsfullmäktige. Sedan 1955 har samtliga landets kommuner en fullmäktigeförsamling som högsta beslutande organ.

För att lösa sina uppgifter har kommunerna, utöver kommunfullmäktige, organiserat sig i olika nämnder och styrelser, samt inom vissa verksamhetsområden i kommunala bolag. Nämndorganisationen är i dag i stort sett oreglerad – endast kommunstyrelsen (tidigare drätselkammaren resp. kommunalnämnden i stad resp.

landskommun) och valnämnden är i dagsläget helt obligatoriska. Kommunstyrelsen och övriga nämnder är beredande och verkställande organ i förhållande till fullmäktige, och beslutande organ i vissa frågor som har delegerats från fullmäktige eller som åläggs kommunerna genom speciallagstiftning. Kommunstyrelsen har särskilt att leda och samordna den kommunala förvaltningen, ha uppsikt över övriga nämnders verksamhet samt ansvara för den ekonomiska förvaltningen.

I huvudsak såg principerna för kommunalt styre likadana ut redan 1863, låt vara att magistraten och drätselkammaren, d.v.s. nuvarande kommunstyrelsen, till en början delade på styrelsefunktionen i städerna. Det mest iögonfallande med den organisatoriska utvecklingen är att antalet nämnder och styrelser, i takt med ett vidgat verksamhetsfält och allt större kommuner, ökade markant under 1900-talet, för att åter minska något mot slutet av seklet (bl.a. p.g.a. nämndsammanslagningar och bolagiseringar), samt att tjänstemannaförvaltningar har växt fram under nämnderna för att administrera och sköta den praktiska verkställigheten av kommunens göromål. Överhuvudtaget var kommunanställd personal begränsad under småkommunernas tid.

Karlstads kommunarkiv

Karlstads kommunarkiv förvarar och tillhandahåller material från över 400 arkivbildare som på olika sätt belyser stadens, och de med staden inkorporerade kommunernas, historia. Sammanlagt rör det sig om ca 4 500 hyllmeter handlingar, som kan tillgängliggöras via Arkivcentrums forskarexpedition eller genom direktkontakt med personal på kommunarkivet. Den tidsmässiga omfattningen på materialet sträcker sig från slutet av 1500-talet fram till början av 2000-talet, med tyngdpunkt på tiden från 1863 och framåt, d.v.s den kommunala tiden.

Uppsatsförslag

Nedan följer ett antal förslag till forskning i spridda ämnen som kan bedrivas med kommunalt arkivmaterial. Förslagen innehåller en kort introduktion till ämnet – ofta med någon form av historik –, tänkbara frågeställningar, förslag till lämpligt källmaterial, tips om relevant litteratur och ibland möjliga perspektiv, hypoteser, analysbegrepp o.d. Ur varje förslag är det tänkt att man ska kunna hämta uppslag till ett flertal uppsatser genom att kombinera olika sorters kommuner med olika frågor, perspektiv, analysbegrepp m.m.; förslagen ska alltså inte betraktas som en helhet som ska förädlas i en och samma uppsats. Dessutom sätter helt naturligt uppsatsnivå, förkunskaper, ambitionsnivå m.fl. faktorer gränser för hur många frågor, perspektiv och kommuner som kan behandlas i en och samma studie. Förslagen ges utan någon särskild ordning.

Bruken och lokalpolitiken

När inflytandet i de blivande kommunerna skulle regleras 1862 hämtades mycket av inspirationen från det associationsrättsliga området. Särskilt aktiebolagen fick stå som förebild. Resultatet blev att rösträtten, genom den s.k. fyrkskalan, knöts till kommunmedlemmarnas skattekraft och graderades efter hur mycket man erlade i kommunalskatt. I städerna sattes en övre gräns för en persons röstetal till maximalt 5 % av det totala antalet röster, men på landsbygden saknades från början sådana begränsningar. Detta medförde att en majoritet av kommunens röster kunde samlas hos en enda röstägare, som då (i teorin) kunde regera enväldigt i kommunen (1871 var detta fallet i 54 av landets kommuner). Den första begränsningen av rösträtten på landsbygden infördes först 1901, och den sattes då till maximalt 10 % eller 5000 röster. 1909 infördes ytterligare begränsningar (max 40 röster per person), och 1919, slutligen, infördes lika och allmän rösträtt.

Fram till det demokratiska genombrottet 1919 räknades även juridiska personer som kommunmedlem, vilket innebar att bl.a. bolag och bruk ägde kommunal rösträtt enligt samma principer som fysiska personer. Gällande rösträttsregler gjorde att dessa ofta samlade på sig mycket stora röstposter, och inte sällan var det det lokala bruket som var den tyngsta pjäsen i det lokalpolitiska spelet sett till det formella inflytandet i kommunen.

Mot denna bakgrund kan en rad frågor ställas. En ganska enkel sak är att undersöka i vilken mån bruken engagerade sig i det kommunala, genom att titta på vilka och hur många kommunala förtroendeuppdrag de samlade på sig genom sina funktionärer (i första hand brukspatronen, bruksförvaltaren, disponenten, direktören (motsv.)). Hänsyn bör då tas till hur stor formell makt bruken hade under den valda undersökningsperioden. Eftersom röstetalet var bundet vid skattekraften var inflytandet extremt konjunkturkänsligt, och det kunde variera en hel del över tid. Kan man se något samband mellan brukens engagemang i kommunen, speglat genom deras förtroendeuppdrag, och eventuella förändringar i deras formella lokalpolitiska inflytande (d.v.s. andelen röster)? Eller valde de snarare att stå utanför lokalsamhället, d.v.s. att inte låta sig väljas till kommunala förtroendeuppdrag, trots ett stort formellt inflytande? Uppgifter om hur många röster varje kommunmedlem hade finns i fyrktalslängderna (en fyrk = en röst), och val till kommunala förtroen-

deuppdrag skedde på kommunalstämman, vars protokoll får ligga till grund för undersökningar om uppdragens fördelning bland kommunmedlemmarna.

En lite mer kvalificerad forskningsuppdrag är att fokusera på bruken som lokalpolitiska aktörer genom att studera protokollen från kommunalstämman, där kommunen fattade sina beslut. Fokus kan t.ex. ligga på vilken typ av frågor bruken själva drev (genom deras representant på stämman) och vilka frågor i övrigt de engagerade sig i. T.ex. torde de frågor där bruket valde att aktivera sitt röstinnehav genom votering ha ansetts särskilt viktiga, men man måste också vara uppmärksam på att många ärenden av samma dignitet kan ha avgjorts utan votering helt enkelt eftersom utgången p.g.a. brukets stora röstinnehav redan på förhand var given. Vem som kan tänkas representera ett specifikt bolag eller bruk framgår ofta, om inte direkt i protokollen, av fyrktalslängd eller husförhörlängd (befolkningen bokfördes rangordnad under varje gård, bruk e.d. i längderna). Då uppgiften kräver en ganska noggrann genomläsning av protokollen bör undersökningen avgränsas till några få år.

En tredje infallsvinkel är att koncentrera undersökningen till de konflikter som uppstod på stämman. Tidigare forskning antyder att brukskommuner, eller kommuner med en högre grad av kapitalisering och marknadsorientering, hade en mer konfliktinriktad politisk kultur än traditionella agrarkommuner (se exv. Gustafsson, *Sockenstugans politiska kultur* (1989) och för Karlstadsområdets del Räftegård, "Märkesåret 1863" i *Pionjärer, kravaller och fattiga bönder* (2012)). En undersökning av konfliktnivån i en eller flera brukskommuner, gärna i jämförelse med en utpräglad agrarkommun, vore därför intressant. Mellan vilka aktörer (bruks-/bolagsherrskap, bönder, possessionater etc.) stod konflikterna? I vilka frågor uppstod konflikterna? Tydligast syns konflikterna i ärenden där det begärs votering, lämnas reservationer eller i ärenden som överklagas, och det är dessa ärenden som kan läggas till grund för en sådan undersökning. Även i det här fallet behöver protokollen gås igenom ganska noggrant, varför undersökningen redan i ett tidigt skede bör avgränsas ordentligt.

Värmland var under 1800-talet ett brukstätt landskap, och det erbjuder flera lämpliga kommuner att studera utifrån dessa frågeställningar (i Thomas Kvarnbratts *Nycklar till brukssamhället* (2006) ges en god bild av vilka bruk som var verksamma i vilka orter). I just Karlstadsområdet lämpar sig Karlstads landskommun (med Alsters bruk som hade 19 % av rösterna 1864), Nor (med Edsvalla bruk, 33 % av rösterna 1875) eller Nyed (med ett flertal småbruk) för dylika undersökningar.

Litteraturtips

Aronsson, Peter, *Bönder gör politik. Det lokala självstyret som social arena i tre Smålandssocknar, 1680-1850*, Lund 1992.

Gustafsson, Harald, *Sockenstugans politiska kultur. Lokal självstyrelse på 1800-talets landsbygd*, Stockholm 1989.

Jakobsson, Bertil, *Företaget, kommunen och individen. En studie i relationerna mellan Söderfors bruk AB och Söderfors kommun och dess invånare 1895-1925*, Uppsala 1976.

Kvarnbratt, Thomas, *Nycklar till brukssamhället*, Karlstad 2006.

Lundberg, Ove, *Skogsbolagen och bygden. Ekonomisk, social och politisk omvandling i Örnsköldsviksområdet 1860-1900*, Umeå 1984.

Lundin, Johan, *Näten på Limhamn. Sociala relationer i ett lokalsamhälle 1870-1914*, Malmö 2006.

Malmström, Joakim, *Herrskapen och den lokala politiken. Eds socken ca 1650-1900*, Uppsala 2006.

Nydahl, Erik, *I fyrkens tid. Politisk kultur i två ångermanländska landskommuner 1860-1930*, Sundsvall 2010 (bl.a. med fokus just på storbolag i lokalpolitiken).

Nyström, Lars, *Potatisriket. Stora Bjurum 1857-1917. Jorden, makten, samhället*, Göteborg 2003.

Tiscornia, Alberto, *Statens, godsens eller böndernas socknar? Den sockenkommunala självstyrelsens utveckling i Västerfärnebo, Stora Malm och Jäder 1800-1880*, Uppsala 1992.

Räftegård, Jon, "Märkesåret 1863" i Räftegård, Jon (red.) *Pionjärer, kravaller och fattiga bönder*, Karlstad 2012

Barnafödande kring förra sekelskiftet

1881 blev det obligatoriskt för barnmorskor att föra journaler över förlossningar i hemmet, vilket var det vanliga sättet att föda barn till en bra bit in på 1900-talet. Barnmorskedagböckerna ger information om moderns bostadsort, ålder, civilstånd, antal tidigare barn, barnets födelsetid, vikt och en del annat som rör graviditeten, förlossningen och barnet. Materialet kan kvantifieras och analyseras på flera sätt, och intressanta jämförelser kan enkelt göras med dagens förhållanden. Hur har t.ex. genomsnittsåldern på barnaföderskorna och förstföderskorna förändrats över tid? Hur har andelen missfall och komplikationer förändrats över tid, och hur starkt har sambandet varit mellan förlossningskomplikationer och barnaföderskans ålder? Kan man se något samband mellan komplikationer och andra faktorer, som antal tidigare födslar eller civilstånd? Särskilt intressant, inte minst ur ett sociologiskt eller kulturgeografiskt perspektiv, vore att jämföra land och stad. Bildade man familj och födde barn tidigare på landsbygden än i staden? Var barnkullarna större på landet? Innebar de mindre avstånden och den snabbare hjälpen i staden att förlossningarna var säkrare där?

För Karlstads stad, och i viss mån för den kringliggande landsbygden, finns det barnmorskedagböcker från 1881 till 1952 i hälsovårdsnämndens arkiv. För den övriga landsbygdens del ingår barnmorskedagböckerna i provinsialläkarnas arkiv, som förvaras av Värmlandsarkiv.

Litteraturtips

Wisselgren, Maria, *Att föda barn – från privat till offentlig angelägenhet. förlossningsvårdens institutionalisering i Sundsvall 1900-1930*, Umeå 2005.

Fosterbarnsvård under kommunal kontroll

Enligt 1871 års fattigvårdsförordning skulle minderåriga barn, d.v.s. barn under 15 år, som saknade egna medel, och som inte fick vård och underhåll av någon närstående, erhålla nödortftig fattigvård av kommunen. Kommunerna löste ofta detta genom att utackordera barnen till fosterföräldrar. Ofta nog frestades man att pressa kostnaderna genom att låta bortauktionera barnen till dem som krävde lägst ersättning, eller genom att inhysa barnen i fattiggårdarna.

Systemet medförde att många fosterbarn vanvårdades, inte sällan till den grad att de avled av vanvården, och tillsynen från kommunernas sida var näst intill obefintlig. Den höga dödligheten bland dessa barn bidrog till att riksdagen 1902 antog en ny lag (Lag om fosterbarns vård, SFS 1902:63), som syftade till att förbättra fosterbarnsvården. Lagen gällde för fosterbarn upp till sju år, och tillsynen över lagens efterlevnad lades på kommunernas hälsovårdsnämnder (som i de flesta landskommuner vid den här tiden utgjordes av kommunalnämnden).

Ny lagstiftning på området kom 1924 med Lag om samhällets barnavård (SFS 1924:361), som trädde i kraft 1926. Lagen, som gav ett mer enhetligt och detaljerat regelverk än den tidigare lagstiftningen, innebar bl.a. att samtliga kommuner måste inrätta en särskild barnavårdsnämnd som skulle ha ett samlat ansvar för hela barnavården, och att kommunernas ansvar för fosterbarnsvården utökades till 16 års ålder.

Fosterbarnsverksamheten kan bl.a. undersökas med fokus på kommunernas tillsynsansvar. Hur omfattande var t.ex. tillsynen över fosterhemmen och fosterbarnsvården? Kan man se någon skillnad härvidlag mellan den tid då ansvaret låg under hälsovårdsnämnderna (fram till 1925), och tiden därefter, då särskilda barnavårdsnämnder ansvarade för tillsynen? Berodde skillnaderna i så fall främst på förändrad lagstiftning, eller verkar de vara mer organisatoriskt betingade? Hur ofta vidtog kommunen åtgärder mot vanvårdande fosterföräldrar? Vilka åtgärder vidtogs, och vad krävdes för att kommunen skulle ingripa? Och inte minst: förändrades dessa saker över tid? Kan man t.ex. se en utveckling mot en mer human fosterbarnsvård?

En annan möjlighet är att mer koncentrera undersökningen till de fosterhem som stod under kommunens tillsynsansvar. Intressant är då att titta på vilka sociala skikt fosterföräldrarna rekryterades ifrån. Kan man utifrån t.ex. barnavårdsnämndens sammansättning säga att tillsynen huvudsakligen utfördes inom en och samma samhällsklass, eller var den snarare riktad mot en lägre samhällsklass? Skiljde sig bedömningarna om fosterhemmens lämplighet mellan hem från olika samhällsklasser? Gjorde man fler tillsynsbesök hos vissa typer av hem än hos andra? Eller med andra ord: var kontrollen hårdare över fosterhem från de lägre samhällsklasserna?

Information om både fosterhem och tillsynsverksamheten återfinns i barnavårdsnämndernas och, före 1926, i hälsovårdsnämndernas protokoll (i landskommunerna var det som sagt i regel kommunalnämnden som var hälsovårdsnämnd, och informationen får i sådana fall sökas i deras protokoll). För Karlstads stads del finns även volym F2:1 i hälsovårdsnämndens arkiv med handlingar rörande fosterbarnsvården. Även i de fall ärendemening finns angiven för varje paragraf måste dock protokollstexten kollas igenom, eftersom en del ärenden som rör fosterbarns-

vården döljer sig i mycket allmänt formulerade ärendemeningar. Studier som rör sig över längre tidsperioder kan därför behöva avgränsas till vissa urvalsår. Beroende på vilken tid som ska undersökas kan det finnas en del intressant information också i andra arkivserier. I årsberättelserna för Karlstads stads hälsovårdsnämnd (serie F3) ingår t.ex. summariska uppgifter om fosterbarnsvården och tillsynsverksamheten (hur många fosterbarn som stod under nämndens tillsyn, hur många förelägganden som gjorts under året o.s.v.), och i Karlstads stads barnavårdsnämnds arkiv finns bl.a. liggare över fosterbarn (D2) och handlingar rörande fosterhem och fosterbarn (F5) som det kan vara värt att titta närmare på.

Kvinnor i lokalpolitiken – självständiga aktörer eller habila medarbetare?

Kvinnorna förde länge en undanskymd tillvaro i kommunalpolitiken. Fram till 1889 var de över huvud taget inte valbara till kommunala uppdrag, och därefter endast till fattigvårdsstyrelsen. Först med rösträttsreformen 1909 kunde kvinnor väljas till kommunens övriga organ, så även till det ledande lokalpolitiska organet – stadsfullmäktige. De nya röstreglerna började tillämpas 1910 och året därpå kunde 35 kvinnor träda in i landets stadsfullmäktigeförsamlingar, vilket motsvarade ca tre procent av det sammanlagda antalet ledamöter. Andelen kvinnliga stadsfullmäktigeledamöter höll sig sedan däromkring till det demokratiska genombrottet 1919. En kort period därefter var mellan sju och nio procent av landets fullmäktigeledamöter kvinnor, men redan 1926 var andelen nere på ungefär samma nivå som före 1919. Först framåt 1940-talet började andelen långsamt att stiga igen, men den nådde aldrig över 15 procent under tiden före kommunblockssammanläggningarna åren kring 1970.

I landskommuner och köpingar var den kvinnliga representationen i kommunernas högsta beslutande organ från början avsevärt lägre än i stadskommunerna, men skillnaden minskade stadigt. Efter kommunblocksreformen, då det enhetliga kommunbegreppet infördes, har representationen ökat nästan oavbrutet fram till 1998 års val, då dagens nivå på 42 procent uppnåddes.

Förslag till forskning om kvinnlig representation i lokalpolitiken finns under rubrikerna "Politisk rekrytering" och "Det demokratiska genombrottet 1919 – demokratiseringens innebörder för lokalpolitiken" nedan. Det här förslaget rör istället kvinnornas politiska *verksamhet*; vad de gjorde, hur de gjorde det och vilka perspektiv och frågor de förde med sig in i lokalpolitiken. Med andra ord: gjorde de någon skillnad?

Lämpligt källmaterial för sådana studier är de motioner de kvinnliga ledamöterna lade fram i fullmäktige. Dessa finns tryckta tillsammans med protokollen och övriga handlingar i sviten *Stadsfullmäktiges i Karlstad handlingar* från 1907-1980. Senare och tidigare motioner och protokoll finns endast i original på kommunarkivet.

Fokus kan ligga på en eller flera aspekter av de kvinnliga politikernas verksamhet: Vilken politik drev de, d.v.s. inom vilka ämnesområden rör sig deras motioner (socialpolitik, stadsplanering, arbetsmarknadspolitik, teknisk verksamhet o.s.v.)? På vad sätt skiljer sig kvinnornas politiska verksamhet från männens?

Hur drev kvinnorna sin politik; t.ex. i nätverk genom att sammotionera med andra (kvinnliga?) ledamöter eller genom att som motioner lägga fram förslag och

önskemål från olika kvinnoorganisationer? Skiljer de sig från männen i det här avseendet? Sättet att driva politiska frågor kan också undersökas genom att analysera argumentationstekniken i motionerna: kan man se någon skillnad mellan manliga och kvinnliga ledamöters sätt formulera sig eller att bygga upp motionerna? Använder man olika sorters argument för att övertyga fullmäktige (ekonomiska, ideologiska, moraliska, emotionella etc.)?

Inte minst viktig är frågan i vilken utsträckning kvinnorna lyckades driva igenom sina motioner, och om man därvidlag kan se någon skillnad mellan mäns och kvinnors politiska genomslagskraft. Svaret på den frågan avgör också i stor utsträckning frågan om, eller snarare när, kvinnorna började göra någon skillnad i lokalpolitiken.

Motsvarande studier kan naturligtvis göras för andra lokalpolitiska arenor än fullmäktige. Det huvudsakliga källmaterialet blir då respektive styrelses eller nämnds protokoll.

Litteraturtips

Björk, Gunnela, *Att förhandla sitt medborgarskap. Kvinnor som kollektiva politiska aktörer i Örebro 1900-1950*, Lund 1999.

Bengtsson, Mats, *Kvinnor och män i lokalpolitiken*, Göteborg 2003.

Hedlund, Gun, *”Det handlar om prioriteringar”. Kvinnors villkor och intressen i lokal politik*, Örebro 1996.

Östberg, Kjell, ”Kvinnor och kommunalpolitik” i *Kommunerna och den svenska modellen. Socialdemokratin och kommunalpolitiken fram till andra världskriget*, Eslöv 1996.

Lex Veneris – tillämpningen av 1918 års smittskyddslagstiftning i Karlstad

Lagen om åtgärder mot utbredning av könssjukdomar, Lex Veneris, gavs 1918 och trädde ikraft 1919. Den ersatte bl.a. den s.k. reglementerade prostitutionen, men till skillnad från denna riktade sig den nya lagen mot både män och kvinnor. Lex Veneris stadgade att alla som drabbats av ett smittsamt stadium av syfilis, gonorré eller mjuk schanker skulle erhålla, eller, om man så vill, underkasta sig (lagen var nämligen tvingande), gratis vård och läkemedel. Den behandlande läkaren skulle informera patienten om smittfarligheten, förbudet för könssjuka att ingå äktenskap och om straffbarheten i handlingar som kunde medföra att smittan spreds vidare. Den sjuke skulle också ange smittkällan, så att denna kunde spåras och underkastas samma behandling. Hälsovårdsnämnden, som var den myndighet i städerna som ansvarade för lagens efterlevnad, kunde begära handräckning från den lokala polismyndigheten för efterspaning och eskortering av förlupna patienter.

Lex Veneris var könsneutral; män och kvinnor skulle behandlas lika, och de kunde nu straffas på samma sätt för sin smittospridning. Den samtida debatten lär dock, enligt Anna Lundberg (som i *Läkarnas blanka vapen* [2008] har undersökt saken), i första hand ha lyft fram ung och utomäktenskaplig sexualitet som smittofarlig, och då särskilt kvinnans. En intressant fråga är därför om detta fick något genomslag i den lokala tillämpningen av lagen.

I hälsovårdsnämndens för Karlstads stad arkiv finns ett mycket informativt material från Lex Veneris praktiska tillämpning (serie E1). Handlingarna lämnar

uppgifter om namn, yrke, födelsedatum, kön och bostad på den smittade; diagnos, sjukdomsförlopp och behandling; smittningsort, smittans överförande samt namn, yrke, kön och bostad på smittkällan. Utifrån detta material kan man t.ex. undersöka vilka grupper (yrkes-/socialgrupper, åldersgrupper m.m.) som drabbades hårdast av könssjukdomarna, alternativt vilka grupper som drabbades hårdast av den kommunala kontrollen; vilka delar av staden som var särskilt nedsmittade eller särskilt kontrollerade; om det föreligger någon skillnad mellan hur ofta män och kvinnor blev föremål för kommunens behandling eller om man kan se någon skillnad mellan hur män och kvinnor smittades (t.ex. genom tillfälliga förbindelser eller genom make/maka) o.s.v. Utöver handlingar från själva läkarbehandlingen kan det finnas sammanställningar över könssjukdomarnas utbredning i stadsläkarens årsrapporter (serie F1) och även korrespondens mellan läkare och patienter.

Litteraturtips

Lundberg, Anna, *Läkarnas blanka vapen. Svensk smittskyddslagstiftning i historiskt perspektiv*, Lund 2008.

Mortalitet och dödsorsaker i Karlstad

Utifrån sammanställningar över dödsfall och dödsorsaker i hälsovårdsnämndens årsberättelser kan man undersöka vad folk dog av under olika tider. Dödsfallen redovisas tabellariskt per dödsorsak, åldersgrupp och kön. Fanns det t.ex. typiskt manliga och typiskt kvinnliga sätt att dö? Hur fördelade sig dödsorsakerna på olika åldersgrupper? Och hur förändrades detta över tid?

På C- eller D-nivå kan studien fördjupas till att också relatera mortaliteten och förändringar i dödsorsaker till hälsovårdsnämndens arbete (utbyggnad av vattenledningsnät, kloaksystem, åtgärder för mathantering m.m.), utbyggnaden av välfärdssystemet och andra samhällsförändringar. En sådan undersökning kräver, förutom ett bredare litteraturstudium, att även protokoll från stadsfullmäktige och hälsovårdsnämnden konsulteras. Över stadsfullmäktiges ärenden finns ett ämnesordnat register som är lämpligt som sökingång.

Litteraturtips

Edvinsson, Sören, *Den osunda staden. Sociala skillnader i dödlighet i 1800-talets Sundsvall*, Umeå 1992.

Nilsson, Hans, *Mot bättre hälsa. Dödlighet och hälsoarbete i Linköping 1860-1894*, Linköping 1994.

Utbildningshistoriska undersökningar genom uppsatsskrivandet i folkskolan och kommunala flickskolan

Från 1912 för folkskolan, och från 1930-talet för flickskolan, finns stora mängder uppsatsskrivningar bevarade. Dessa kan göras till föremål för ett flertal studier med olika infallsvinklar.

De uppsatsämnen som skolan vid varje skrivtillfälle tillhandahöll eleverna, och populariteten hos vissa av dem, säger t.ex. en del dels om vad skolan ansåg vara viktig bildning och dels om vad eleverna ansåg vara mest intressant att skriva

om. Genom att följa dessa två faktorer (d.v.s. valbara uppsatsämnen och deras popularitet bland eleverna) över tid kan man bl.a. undersöka hur förändringar i samhällsklimatet, och andra samhällsförändringar, återspeglas i skolans undervisning. Många av de uppsatsämnen eleverna hade att välja mellan hade naturligtvis kopplingar till innehållet i undervisningen, och genom att t.ex. studera de historiska uppsatsämnen som erbjöds bör man över en längre tidsperiod kunna se intressanta förändringar i vad skolan definierade som relevant historisk kunskap, som i sin tur kan kopplas samman med förändringar i samhällsklimatet och samhällsförändringar i övrigt. Ämnen som "Gustaf III:s slut" och "Finska kriget 1808-1809" får t.ex. anses mer typiska för det begynnande 1900-talet än för 1960-talets svenska samhälle.

Vidare kan man undersöka hur innehållet i det vi kallar "allmänbildning" har förändrats under 1900-talet, utifrån antagandet att allmänbildningen både återspeglas och skapas i skolans undervisning. En mycket stor del av de uppsatsämnen eleverna hade välja bland kan då anses fylla "allmänbildningen" med innehåll, och några exempel från Karlstads stads folkskola 1915 kan illustrera begreppets tidsbundenhet: "Vad vet du om J. P. Rösiö och hans verksamhet?", "Stefanus", "Finska kriget 1808-1809", "Hur gick du tillväga när du förfärdigade vinkellinjalen?", "Något om Sveriges järnvägar och kanaler".

Ett annat uppsatsämne från detta år kan tas som exempel på skolans moraliska fostran – "Hur tänker du visa din tacksamhet mot dina föräldrar?" –, vilken också bör ha förändrats en del genom åren. Andra typer av uppsatsämnen som kan belysa denna verksamhet är de biografiska, då man får anta att skolan allt som oftast lyfte fram föredömliga, och ibland också fördömliga, exempel att skriva om (t.ex. "Nyκτηterhetsrörelsen och Peter Wieselgren" från 1913).

Ett tredje alternativ är att utifrån elevernas faktiska ämnesval undersöka vilka typer av ämnen som traditionellt har intresserat pojkar respektive flickor, och hur detta har förändrats över tid. Någon sorts kategorisering av uppsatsämnena måste då självfallet göras.

Av mycket stort värde är naturligtvis också kvalitativa studier av uppsatsernas innehåll. Sådana undersökningar kan t.ex. ha en mer kulturhistorisk eller etnologisk inriktning. Uppsatser i ämnen som "En häst berättar sin levnadshistoria", "En dag på scoutövning" eller "Skolbadet", eller uppsatser utformade som fingerade brev, ger intressanta ögonvittnesskildringar av ett annat samhälle än vårt eget, låt vara i fiktionens dräkt (i varierande grad). Även dessa undersökningar kan genomföras med genusperspektiv: föreligger det t.ex. några påtagliga skillnader mellan flickors och pojkars upplevelser av skolbadet?

En annan mycket fruktbar inriktning på den här sortens kvalitativa studier är den utbildningshistoriska. Genom att analysera elevernas kunskaper i olika givna ämnen (t.ex. "Finska kriget 1808-1809"), får man också en ganska god bild av vilken kunskapssyn skolan har representerat under olika tider; vad som har ansetts viktigt, var fokus har legat i undervisningen och vad syftet har varit med den förmedlade kunskapen. Fokuserade man t.ex. mer på detaljer än på de större sammanhangen förr? Fanns det några framträdande moraliskt element i t.ex. historieundervisningen, så som den återspeglas i uppsatser i historiska ämnen? Syftade t.ex. den kunskap som man förmedlade om viktiga historiska händelser eller skeden till att statuera lärorika historiska exempel? Hur har detta i så fall förändrats eller avtagit

över tid? Var den kunskap som eleverna tillgodogjorde sig under början av 1900-talet värderande i högre utsträckning än idag? Kan man ur uppsatssämnena och innehållet i uppsatserna, och därmed (medelbart) ur innehållet i undervisningen, skönja några tidstypiska ledande principer eller begrepp (t.ex. nationalism, folkgemenskap, demokrati)? Hur har dessa principer och begrepp influerat undervisningen, och hur har detta förändrats? o.s.v.

Mathantering och sanitet i sekelskiftets städer

Mathantering och sanitet är väl egentligen ständigt aktuella frågor. De sanitära bristerna i sekelskiftets mathantering var emellertid av en ganska allvarlig art, då och då t.o.m. dödsbringande. Bristerna var också ofta sinnligt påtagliga på ett sätt som väckte avsky även i samtiden. Sålunda kunde en av landets hälsovårdsnämnder, vid en inspektion av en korvfabrik 1881, notera att *"mögelbildning och förruttelse gränsat till det otroliga i dessa ohyggliga samlingar [av korvmassa som väntade på att kokas, min anm.]"*, samt att *"likmaskar hava däruti krälat, i sådan mängd att de skulle kunnat ösas med slev."*

De sanitära olägenheterna fick vissa krafter i städerna, däribland kommunernas hälsovårdsnämnder, att verka för en radikal förbättring av tillståndet. Ofta mötte man dock hårt motstånd både hos stadsfullmäktige, drätselkammaren och hos en del andra inflytelserika grupper i samhället. Bland de sanitära reformer man försökte genomdriva i Karlstad mot slutet av 1800- och början av 1900-talet kan särskilt de om kommunal köttbesiktningsbyrå, kommunal saluhall, offentligt slakterhus och olika regler och föreskrifter om hantering och försäljning av matvaror inom staden nämnas. Det vore en intressant forskningsuppgift att undersöka dessa saker: Vilka aktörer drev frågorna och vilka intressen låg bakom dem? Lyckades man genomdriva förslagen eller var motståndet för hårt? Vilka motsatte sig förslagen och vilka intressen låg bakom motståndet? Vilka effekter fick de reformer som genomfördes, eller vilka effekter ansågs de ha fått, på det allmänna hälsotillståndet i staden?

Lämpliga källor till dessa frågor är stadsfullmäktiges, hälsovårdsnämndens och eventuellt drätselkammarens protokoll. En bra sökingång för att snabbt komma igång är kommunarkivets sakregister till stadsfullmäktiges protokoll, i vilket man finner hänvisningar till de sammanträden då frågorna behandlades. Härutöver bör även hälsovårdsnämndens årsberättelser ge bra och lättillgänglig information om hälsovårdsarbetet och om tillståndet i staden.

I hälsovårdsnämndens protokoll kan man också följa nämndens inspektioner av slakterier, fabriker, matförsäljningslokaler, djuruppfödare etc., och därigenom få en bild av det allmänna tillståndet i stadens mathantering och djurhållning. Detta kan naturligtvis göras till föremål för en egen undersökning: Hur såg mathantering- en och djurhållningen ut? Vilka brister fanns? Vilka förändringar/förbättringar sker över tid till följd av hälsovårdsnämndens arbete och de sanitära reformer som genomfördes i Karlstad? Även i detta sammanhang bör hälsovårdsnämndens årsberättelser vara givande.

Litteraturtips

Hirdman, Yvonne, *Magfrågan. Mat som mål och medel Stockholm 1870-1920*, Stockholm 1983.

Arbetslinjen, arbetslöshetsunderstöd och de arbetslösa själva – normer, praxis och föremålen för den tidiga kommunala arbetslöshetspolitiken

Runt sekelskiftet 1900 kan man se ansatser till en aktiv arbetslöshetspolitik i Karlstad, och under 1910-talet blir åtgärder för att lindra arbetslöshetens verkningar definitivt ett kommunalt åtagande. Denna tidiga arbetslöshetspolitik, liksom de förhållanden den syftade till att förbättra, kan ganska enkelt undersökas i framför allt stadsfullmäktiges och, från 1914, arbetslöshetskommitténs arkiv.

Den normativa nivån, d.v.s. frågor om hur man ansåg att arbetslösheten *bör* hanteras och hur och på vilka villkor de arbetslösa *bör* hjälpas o.s.v., studeras lämpligast i stadsfullmäktiges debatter och beslut om lämpliga åtgärder i fullmäktigeprotokollen. Genom sakregistret till protokollen kan man leta sig fram till relevanta ärenden.

En viktig komponent i arbetslöshetspolitiken (liksom i socialpolitiken) var arbetslinjen – man ville normera till arbete. För att erhålla kommunal hjälp kunde den arbetslöse avkrävas motprestationer i form av nödhjälpsarbeten: Vad ansågs vara lämpliga nödhjälpsarbeten, och i vilken omfattning bedrev staden nödhjälpsarbeten? Vilka delar av vår nuvarande stadsmiljö har utformats av dessa nödhjälpsarbeten? Även för dessa frågor måste fullmäktiges protokoll konsulteras, men också arbetslöshetskommitténs rapporter över understödsverksamheten kan vara av intresse.

Även föremålen för stadens arbetslöshetspolitik, de arbetslösa själva, kan vara intressanta att undersöka. Serie F1, ”Sökande av nödhjälpsarbete”, i arbetslöshetskommitténs arkiv ger information om de arbets- och hjälpsökandes personuppgifter, civilstånd, tidigare arbeten och om deras situation och förhållanden i största allmänhet. Vilka och hur många var det som ansökte om hjälp, och hur såg tillvaron ut för Karlstads arbetslösa? Här kan även serie E1, ”Avgångna skrivelser”, vara relevant att undersöka.

I samma arkivserie (arbetslöshetskommitténs F1-serie) kan också den kommunala arbetslöshetspolitikens praxis undersökas, d.v.s. tillämpningen och verkställandet av de normer och beslut som fastställdes i fullmäktige (och i den statliga Arbetslöshetskommissionen). Förutom det ovensagda innehåller nämligen serien kommitténs utredningar, beslut och motiv. Vilka fick hjälp och på vilka grunder? Hade man olika motiv till att ge hjälp åt olika grupper av sökande? Gav man olika hjälp (understöd eller nödhjälpsarbete) till olika grupper av sökande?

Givande ämnen för C- eller D-uppsatser vore att jämföra norm och praxis i kommunens arbetslöshetspolitik, eller att studera kommunens implementering av de regler och direktiv som den statliga Arbetslöshetskommissionen satte upp för den statssubventionerade kommunala arbetslöshetspolitiken från 1914 och framåt. I det förstnämnda fallet byggs studien upp av de beslut om mål, inriktningar, medel m.m. för arbetslöshetspolitiken som återfinns i stadsfullmäktiges protokoll, i kombination med de faktiska verkställighetsbeslut som fattades av arbetslöshetskom-

mittén (serie F1). Även annat material ur arbetslöshetskommitténs arkiv kan vara relevant att undersöka.

Det senare fallet handlar om att undersöka det kommunala handlingsutrymmet, eller det handlingsutrymme som staden skapade sig eller försökte skapa sig, gentemot staten i frågan om hur den lokala arbetslösheten skulle bemötas och bekämpas med stadens och statens kombinerade krafter. En sådan undersökning har genomförts för Stockholms del (Eriksson, Lena, *Arbete till varje pris. Arbetslinjen i 1920-talets arbetslöshetspolitik*), och det är naturligtvis önskvärt att också få andra delar av landet belysta. Tolkade man t.ex. den statliga Arbetslöshetskommissionens regler mindre generöst i en mer borgerligt präglad stad som Karlstad, än vad man gjorde i det socialdemokratiskt styrda Stockholm?

Den lokala uttolkningen av de statliga reglerna kan också förväntas ha öppnat för partipolitiska konflikter i fullmäktige. I vilken utsträckning skedde detta i Karlstad? Vilka linjer drevs, och mellan vilka partier gick skiljelinjerna? Eller var det snarare så att frågan splittrade partierna? Arbetslöshetskommissionens regler och riktlinjer kan tas del av i *Det svenska samhället och arbetslösheten 1914-1924*, och den lokala implementeringen i fullmäktiges protokoll.

Litteraturtips

Eriksson, Lena, *Arbete till varje pris. Arbetslinjen i 1920-talets arbetslöshetspolitik*. Stockholm 2004.

Det svenska samhället och arbetslösheten 1914-1924. Berättelse / avgiven av Statens arbetslöshetskommission. Stockholm 1929.

Abukanfusa, Kerstin, *Piskan och moroten. Om könets tilldelning av skyldigheter och rättigheter i det svenska socialförsäkringssystemet 1913-1980*. Stockholm 1987.

Olofsson, Jonas, *Arbetslöshetsfrågan i historisk belysning. En diskussion om arbetslöshet och social politik i Sverige 1830-1920*. Lund 1996.

Junestav, Malin, *Arbetslinjen i den svenska socialförsäkringsdebatten och lagstiftningen 1930-1955*, Uppsala 2001.

Wegerman, Leif, *Försörjd av sin hustru. Genus, folklig praktik och medborgarskap i arbetslöshetshjälpen 1921-1939*, Stockholm 2008.

Maktkamp och gränsdragning i den tidigkommunala lokalpolitiken - relationer mellan magistraten och stadsfullmäktige

Med kommunalförordningarnas ikraftträdande och kommunernas inrättande 1863 förändrades stadsstyrelsen radikalt. Magistraten, som tidigare varit det ledande organet i stadsstyrelsen, blev nu ett förvaltningsorgan – visserligen formellt sett det högsta – vid sidan av den nyinrättade beslutande stadsfullmäktigeförsamlingen. Under sig hade stadsfullmäktige en drätselkammare, bl.a. med ansvar för kommunens ekonomiska förvaltning, som med tiden i praktiken kom att placera sig framför magistraten i stadens styrelse.

Den nya ordningen tycks inte ha varit alldeles lätthanterlig; särskilt magistraten verkar ha haft svårt att finna sig till rätta i sin nya roll. En lång tid av konflikter mellan fullmäktige och magistraten följde därför på de nya förordningarna.¹ Även

¹ Se exempelvis Moberg, Ove, *Karlstads historia*, s. 131 f.

gränsdragningsproblem mellan stadsfullmäktiges och magistratens, och kanske också drätselkammarens, befogenheter och positioner bör ha förekommit i större eller mindre utsträckning.

Det tycks inte finnas mycket forskning om dessa delar av den tidiga kommunala självstyrelsen, vilket gör uppgiften att reda ut de faktiska förhållandena mellan fullmäktige och magistraten – eller implementeringen av 1862 års förordning om kommunalstyrelse i stad – än mer angelägen. Hur ser relationen ut mellan fullmäktiges och magistratens ansvarsfördelning så som den kom att utvecklas i den lokalpolitiska praktiken, jämfört med hur den skulle se ut enligt bestämmelserna i kommunalförordningen (d.v.s. relationen norm/praxis i det lokala självstyrets utformning)? Hur fungerade samarbetet mellan stadsfullmäktige och magistraten, och hur kan deras relationer beskrivas? Kan man urskilja några konfliktlinjer av principiell art, eller var det mest småsaker man stred om? Har det faktum att magistraten var en del av statsförvaltningen, och alltså stod utanför den kommunala organisationen, påverkat relationerna och bidragit till konflikterna?

Undersökningar av det här slaget kräver förhållandevis omfattande arkivstudier, och lämpar sig därför i första hand för C- eller D-uppsatser. Källmaterialet utgörs av stadsfullmäktiges och magistratens² protokoll.

Litteraturtips

Kajiser, Fritz, ”1862 års kommunalförordningar” i Palme, Sven Ulric (red.), *Hundra år under kommunalförfattningarna*, Stockholm 1962. *Minnesskrift utgiven av Svenska stadsförbundets tidskrift till 50-årsdagen av förordningens om kommunalstyrelse i stad utfärdande den 21 mars 1862*, Stockholm 1912.
Moberg, Ove, *Karlstads historia. Del IV*, Karlstad 1983, ss. 130-140.

Det demokratiska genombrottet 1919 – demokratiseringens innebörder för lokalpolitiken

Före det demokratiska genombrottet 1919 var den kommunala rösträtten för det första exklusivt förbehållen dem som var kommunalt skattskyldiga (vilket uteslöt arbetslösa och en hel del låginkomsttagare), och för det andra graderad i relation till den kommunalskatt man erlade. Kommunmedlemmarnas inflytande ökade alltså i takt med deras bidrag till de kommunala finanserna. Även myndiga kvinnor och juridiska personer ägde rösträtt enligt samma principer.

Det kommunala beslutsfattandet var före år 1919 koncentrerat till stadsfullmäktige i städer med minst 3000 invånare (representativt styre). I mindre städer, landskommuner och köpingar utövades beslutsmakten direkt av de röstberättigade invånarna på allmänna rådstugan (i mindre städer) resp. på kommunalstämman (i landskommuner och köpingar).

1919 infördes allmän och lika rösträtt i landets samtliga kommuner. Samtidigt sänktes gränsen för obligatoriskt införande av representativt styre till 1500 invånare, och blev också gällande även för landskommuner och köpingar. Detta innebar för samtliga städer utom Skanör-Falsterbo, och för 39 % av köpingarna och landskommunerna, att alla kommunmedlemmar över 23 år (med vissa undantag), för första gången på lika grund valde representanter till stads- eller kommunalfullmäk-

² Magistratens protokoll förvaras av Värmlandsarkiv.

tige. För Skanör-Falsterbo, och för 61 % av landets köpingar och landskommuner, innebar förändringarna ett införande av reell direktdemokrati, i praktiken med folkomröstning i varje enskild kommunal fråga. Vilka innebörder reformerna fick för valdeltagandet, representationen och den lokalpolitiska praktiken kan göras till föremål för flera studier.

Uppgifter om *valdeltagandet* i kommuner med fullmäktige finns i valnämndens röstlängder. För tiden före fullmäktiges inrättande, och i kommuner som inte inrättade någon fullmäktigeförsamling, får deltagandet i lokalpolitiken undersökas i stämmoprotokollen, där det bör framgå vilka som var de tongivande aktörerna på den lokalpolitiska arenan. Vilka som hade det största formella inflytandet i städerna framgår av röstlängderna, och på landet av fyrktalslängder (fram till 1909, då fyrkskalan avskaffades) och röstlängder (1910-1918). Vilket genomslag fick den allmänna rösträtten i praktiken? I vilken utsträckning utnyttjade kvinnorna (som till största delen i praktiken varit utestängda från politiken tidigare) sin nyvunna rösträtt? Har vissa åldersgrupper eller socioekonomiska grupper ett högre valdeltagande än andra? För att kunna kartlägga viktiga förändringar över tid bör undersökningen omfatta några mandatperioder efter 1919.

Undersökningar av den politiska *representationen* kan med fördel omfatta en ganska lång tidsperiod, så att eventuella effekter av både införandet av den 40-gradiga skalan 1909 (vilket minskade skillnaderna i inflytande mellan hög- och låginkomsttagare), och av den allmänna och lika rösträtten 1919, kan fångas in. Valen till stadsfullmäktige finns redovisade i handlingarna till fullmäktigeprotokollen, medan valen till kommunalfullmäktige (i större landskommuner och köpingar) förrättades på kommunalstämman, och alltså finns redovisade i stämmoprotokollen. Ledamöter till nämnder och styrelser, liksom övriga förtroendemän, valdes av fullmäktige eller, där sådan inte fanns, på kommunalstämman. För Karlstads stad finns dessutom matriklar över stadens olika organ och ledamöter för åren 1876-1882 och 1888-1965. I ovannämnda källor ges ofta uppgifter både om ledamöternas namn, yrke och bostadsort, och i redogörelserna för valen till fullmäktige (i stämmoprotokollen eller i handlingarna till fullmäktiges protokoll) även om eventuell partitillhörighet. I kommuner som behöll stämman som beslutande organ även efter 1919 kan man, i stället för rekryteringen till fullmäktige, fokusera på förändringar i deltagandet på stämman (i stämmoprotokollen). Rekryteringen till de övriga kommunala organen kan naturligtvis undersökas även i dessa kommuner.

Undersökningar av den politiska representationen kan förslagsvis inriktas mot förändringar i de kommunala organens socioekonomiska, partipolitiska, köns- och åldersmässiga sammansättningar. Även geografiska aspekter på rekryteringen – t.ex. huruvida en tidigare eventuell maktkoncentration till vissa byar, gods eller hemman inom kommunen, löstes upp i samband med förändringarna 1909 och 1919 – är intressanta att undersöka. Förutom matriklarna, fullmäktige- och stämmoprotokollen, av vilka man alltså får fram flertalet uppgifter om politikerna, kan det bli nödvändigt att också konsultera husförhörlängderna/församlingsböckerna eller de politiska partiernas medlemsmatriklar (båda tillgängliga på Arkivcentrum) för att finna uppgifter om vederbörandes ålder.

Den lokalpolitiska praktiken kan förslagsvis undersökas med avseende på eventuella förändringar i samband med det demokratiska genombrottet vad gäller vilka typer av ”inomkommunala ärenden” (ärenden som avser kommunens egen verksamhet och som väcks internt i fullmäktige eller på stämman) som behandlas i fullmäktige eller på stämman. Dyker det t.ex. upp fler ärenden som syftar till att förbättra förhållandena för arbetarna? Även eventuella kvalitativa förändringar i behandlingen av olika strategiska och betydelsefulla ärenden, t.ex. inkomst- och utgiftsstaten (budgeten), vore intressanta att reda ut. Vidare skulle den lokalpolitiska vitaliteten kunna göras till föremål för olika studier: Ökar ärendemängden på stämman/fullmäktige till följd av demokratiseringen av det lokala självstyret? Höjs konfliktnivån på stämman/fullmäktige när rösträtten blir allmän och nya grupper försöker slå sig in på den lokalpolitiska arenan?

Undersökningar av det demokratiska genombrottet och den lokalpolitiska praktiken bör starta en tid före 1919 och sträcka sig en bit in i den demokratiska eran. Därigenom mildras effekterna av tillfälliga fluktuationer den kommunala verksamheten, och reformens mer långsiktiga betydelse för det lokala självstyret kan fångas. Som källmaterial bör fullmäktiges eller kommunalstämmans protokoll räcka alldeles utmärkt.

Både för undersökningar av valdeltagandet, representationen och den lokalpolitiska praktiken är komparativa studier betydelsefulla för att klarlägga demokratiseringens effekter på kommuner med olika demografisk, näringsmässig, socioekonomisk m.m. struktur. Exempelvis kan den mer bruksdominerade kommunen Nor, där redan det första demokratiska valet 1918 bar en tydlig partipolitisk prägel, jämföras med kommuner som mer domineras av de agrara näringarna (t.ex. Väse och Östra Fågelvik). Även relationen land/stad är av intresse att undersöka.

Litteraturtips

Björk, Gunnela, *Att förhandla sitt medborgarskap. Kvinnor som kollektiva politiska aktörer i Örebro 1900-1950*, Lund 1999.

Palme, Sven Ulric, ”Kommunerna i den fulla demokratis samhälle” och ”De första kommunalfullmäktigevalen med allmän och lika rösträtt” i Palme (red.), *Hundra år under kommunalförfattningarna, 1862-1962*, Stockholm 1962.

Wigren, Anders, *Från fyrk till urna. Om rösträtt, valdeltagande och politisk rekrytering i småländska byar 1875-1946*, Stockholm 1988.

Årsbok för Sveriges kommuner, Stockholm 1919- (statistik över kommunernas storlek, befolkningsmängd, näringar m.m.).

Östberg, Kjell, *Kommunerna och den svenska modellen. Socialdemokratin och kommunalpolitiken fram till andra världskriget*, Eslöv 1996.

Barnavård eller barndomstol? – barnavårdsnämndernas verksamhet under början av 1900-talet

1902 års Lag angående uppfostran åt vanartade och i sedligt avseende försummade barn (SFS 1902:67) gav kommunerna och församlingarna i uppgift att vidta åtgärder mot vanart och sedlig försummelse. För ändamålet kunde kommunerna inrätta en barnavårdsnämnd – i annat fall lades ansvaret hos skolstyrelsen eller, om ansva-

ret för skolan inte hade flyttats över från kyrkan (vilket var betydligt mer vanligt) hos skolrådet. Lagen medgav rätt att förmana, övervaka och aga barnen, samt i svårartade fall att skilja barnet från föräldrarna för placering på barn- eller fosterhem, om barnet var sedligt försummat, eller på skyddshem, om det var vanartat. Däremot gav lagen inga entydiga definitioner av vanart och sedlig försummelse. Det lämnades i stället i hög grad till respektive barnavårdsnämnd eller skolråd att avgöra när och hur de skulle ingripa.

I Karlstad inrättades barnavårdsnämnden 1904, och man kan alltså följa lagens tillämpning i de kommunala handlingarna från ett tidigt skede. När ingrep barnavårdsnämnden, och på vilket sätt? Hur motiverades olika typer av åtgärder, i bemärkelsen vilken typ av sedlig försummelse och vilken typ av vanart som motive- rade vilken hantering? Vilka ingrep man mot och vilka var det som ingrep (i termer av exempelvis klass/socioekonomisk grupp)? Vilka övriga aktörer ingick i barnavården i vid mening (skola, arbetsstugor etc.) och i vilken utsträckning? Vilken tillämpning av begreppen vanart och sedlig försummelse kan iakttas hos barnavårdsnämnden? Kan man se någon skillnad i hur man tolkade begreppen vanart och sedlig försummelse vad gäller flickor respektive pojkar? När och hur ingrep man mot föräldrar i fall av sedlig försummelse av barnen? Ingrep man på olika sätt och på olika grunder mot modern respektive fadern?

För samtliga frågor är det diakrona perspektivet intressant: kan man urskilja några förändringar över tid? Samma analysbegrepp som i *Nödhjälp efter stadsbranden* är gångbara. Frågorna besvaras främst genom att studera och analysera barnavårdsnämndens protokoll och "Liggare över barn som varit föremål för nämndens verk". Även serie F5, "Fosterhem och fosterbarn", kan vara intressant.

Eftersom lagen lämnade mycket osagt vore en komparativ undersökning intressant för att se i vilken mån tillämpningen av den skiljde sig åt mellan olika kommuner. En sådan undersökning av mindre format kan rymmas inom ramen för en b-uppsats, och då kan med fördel två landskommuner väljas och undersökas med iakttagande av nämndsammansättning (ledamöternas kön, klass/yrkestillhörighet, stånd, ålder). Undersökningsperioden kan då börja 1918, då flera av landskommunerna inom nuvarande Karlstads kommun inrättade barnavårdsnämnder, och fortgå tills 1924 års barnavårdsdag trädde i kraft 1926. Om undersökningsperioden förläggs tidigare måste de kyrkliga skolrådsarkiven konsulteras (Värmlandsarkiv).

Ett annat alternativ är att undersöka en landskommun/församling med avseende på skillnader i tillämpning av lagen, och tolkningen av begreppen vanart och sedlig försummelse, mellan den kyrkliga hanteringen och den borgerliga kommunens. Undersökningen måste då starta några år före barnavårdsnämndens inrättande, och fortsätta några år efter, och källmaterialet kommer då att bestå av både den kommunala barnavårdsnämndens och det kyrkliga skolrådets handlingar.

Om undersökningen av barnavårdsnämndens arbete sträcker sig in på 1930-talet kan uppmärksamhet även fästas vid eventuella initiativ till sterilisering från nämndens sida. Broberg och Tydén (*Oönskade i folkhemmet*, 2005) har nämligen visat att 32% av steriliseringarna mellan 1935 och 1939 genomfördes efter framställningar från fattigvårdsstyrelser och barnavårdsnämnder.

Litteraturtips

Broberg, Gunnar och Tydén, Mattias, *Oönskade i folkhemmet : rashygien och sterilisering i Sverige*, Stockholm 2005.

Lundström, Tommy, *Tvångsomhändertagande av barn. En studie av lagarna, professionerna och praktiken under 1900-talet*, Stockholm 1993.

Swärd, Hans, *Mångenstädes svårt vanartad... : om problemen med det uppväxande släktet*, Floda 1993;

Sundkvist, Maria, *De vanartade barnen : mötet mellan barn föräldrar och Norrköpings barnavårdsnämnd 1903-1925*, Uppsala 1994.

Nödhjälp efter stadsbranden

1865 praktiskt taget ödelades Karlstad av en mycket omfattande stadsbrand. Efter branden tillsattes en särskild nödhjälpskommitté för att ge bistånd åt folk i nöd. Dess verksamhet kan undersökas ur flera perspektiv: Vilka aktörer kan urskiljas som drivande i nödhjälpsfrågan? Vad för slags bistånd gav man, dvs. på vad sätt hjälpte man till? Hur stor andel av befolkningen fick någon form av stöd? Vilka hjälpte man? Fanns det en benägenhet att lättare ge bistånd till vissa grupper, och skiljde sig biståndets storlek och form åt mellan olika sociala grupper eller familjebildningar? Hur stora resurser lades ned på nödhjälpen, och varifrån togs resurserna? Ska nödhjälpskommittén främst betraktas som privat välgörenhet eller som offentlig social-/fattigvård? o.s.v. Klass, genus, aktör och struktur är användbara som analysbegrepp.

Information om inrättandet av kommittén söks i stadsfullmäktiges protokoll, och dess verksamhet undersöks i första hand i kommitténs eget kompakta och mycket informativa material: protokoll, verifikationer (över donationer), journaler över ansökningar och beviljat understöd, ansökningar om lån och understöd, journaler över lämnade gåvor av matvaror och klädespersedlar, räkenskaper etc.

Litteraturtips (kommunal fattigvård o.d.)

Dalgren, Lars och Moberg, Ove, *Karlstads stads historia. D. 3, Omfattande tiden 1815-1949*, Karlstad 1954.

Engberg, Elisabeth, *I fattiga omständigheter. Fattigvårdens former och understödstagare i Skellefteå socken under 1800-talet*, Umeå 2005.

Gerger, Christina, *Där nöden var som störst. En studie av fattigdom och fattigvård i en småländsk landsbygdssocken åren 1835-1915*, Stockholm 1992.

Jordansson, Birgitta, *Den goda människan från Göteborg : Genus och fattigvårdspolitik i det borgerliga samhällets framväxt*, Lund 1998.

Plymoth, Birgitta, *Fostrande försörjning : Fattigvård, filantropi och genus i fabriksstaden Norrköping 1872-1914*, Stockholm 2002.

Salomonsson, Karin, *Fattigdomens besvärjelser : visionära ideal och vardagliga realiteter i socialt arbete*, Lund 1998.

Swedner, Gunnel, *Traditioner som fångslar. En studie av det sociala arbetets motiv och framträdelseformer i Göteborg under tiden 1790-1918*, Göteborg 1993.

Konflikter mellan folkskola och lokalsamhälle

När den allmänna folkskolan infördes genom lag 1842 krockade ofta statens intressen med lokalbefolkningens behov av arbetskraft; barnen, vilka vanligen var arbetande familjemedlemmar som bidrog till hushållets försörjning, skulle plötsligt delvis tas i anspråk av skolan. Denna konflikt, och dess konsekvenser för barnens skolgång, kan studeras i skolrådets, och möjligtvis socken-/kyrko-/kommunalstämornas, protokoll och i examenskataloger, där bl.a. elevernas frånvaro noterades. Hur hanterade lokalsamhället folkskolefrågan? Vilket motstånd mötte folkskolan? Från vilka kom motståndet? Försökte man anpassa skolan efter lokala behov och förhållanden? Inom vilka socialgrupper var frånvaron störst? Kan man se någon koppling mellan frånvaro och hushållens (förmodade) behov av arbetskraft? (Hushållens ekonomiska situation återspeglas i fyrktalslängder, fattiggare m.m., om man vill gå på djupet med den frågan.)

Det tog ett tag innan folkskoleväsendet var någorlunda utbyggt, varför det kan vara lämpligt att börja undersökningen en bit in i andra hälften av 1800-talet.

Konflikten var levande även under början av 1900-talet (vilket t.ex. Swärd 1993 visar), och om undersökningen sträcker sig så långt kan även barnavårdsnämndens protokoll vara användbara. Barnavårdsnämndens ärenden om vanart och sedlig försummelse kan ibland röra sig om försummad skolgång med hänvisning just till familjens behov av barnets arbetsinkomst.

Litteraturtips

Sjöberg, Mats, *Att säkra framtidens skördar : barndom, skola och arbete i agrar miljö: Bolstad pastorat 1860-1930*, Linköping 1996.

Swärd, Hans, *Mångenstädes svårt vanartad... : om problemen med det uppväxande släktet*, Floda 1993.

Politisk rekrytering

Den kommunalpolitiska rekryteringen kan undersökas med avseende på t.ex. kön, klass, ålder, etnicitet och rum. Perspektivens relevans skiftar över tid och får väljas utifrån den period som ska studeras. Ett tänkbart upplägg är att undersöka rekryteringen i samband med kommunblocksreformen: Hur ser sammansättningen av kommunala nämnder och styrelser ut före resp. efter sammanslagningen? Är t.ex. andelen kvinnor mindre eller större efter sammanslagningen? En prövbar hypotes är att man i första hand eftersträvar en rättvis representation från de olika kommundelarna, och att man därvid hellre rekryterade det politiska toppskiktet än såg till en jämn könsfördelning e.d. Enligt hypotesen skulle alltså reformen tendera att elitisera kommunpolitiken, och det är därför också rimligt att väga in klass/socialgrupp och ålder i analysen: blev de kommunalpolitiska organen efter kommunblocksreformen i högre utsträckning en arena för välutbildade och välsituerade medelålders män? Frågan bör undersökas med ett tidsperspektiv som sträcker sig några mandatperioder efter reformens genomförande 1971, för att dess lite mer långsiktiga verkningar ska kunna fångas. Processer och strömningar i samhället som verkade i motsatt riktning bör också iakttas, varför en jämförelse av resultaten med utvecklingen på andra arenor och inom andra sektorer kan vara givande (t.ex. riksdagen och landstingen). Det kan också vara nödvändigt att avgränsa studien till ett eller några få kommunalpolitiska organ.

En del forskning finns i den här vägen (Wallin m.fl. och Gustafsson) som utifrån olika kommunurval och utgångspunkter har nått delvis motsägande resultat. För Karlstads del saknas veterligen djupare analyser, vilka därför välkomnas.

En annan intressant uppgift är att studera den politiska rekryteringen ur ett rumsligt-kronologiskt perspektiv: Varifrån har politikerna rekryterats, dvs. till vilka stads-/kommundelar har den politiska makten varit koncentrerad? Hur har denna makt rört sig i rummet över tid? Frågorna är intressanta inte minst därför att politisk representation ofta anses vara viktig för ett områdes utveckling. Om nödvändigt kan även denna studie begränsas till exempelvis kommunstyrelsens eller fullmäktiges medlemmar.

Ett tredje alternativ är att följa ett par olikartade landskommuner genom båda sammanslagningarna, landskommun – storkommun – kommunblock, med avseende på representation i fullmäktige i förhållande till befolkningsandel av storkommunen och kommunblocket.

Val till kommunala nämnder och styrelser förrättas av fullmäktige, och i protokollen finns uppgifter om namn, yrke (i Karlstads stad fram till slutet av 70-talet), partitillhörighet (i Karlstads stad från början av 70-talet) och i flera fall bostadsort för varje invald ledamot. De enskilda nämndernas och styrelsernas protokoll innehåller ibland kompletterande uppgifter om ledamöterna, och för åren 1876-1882 och 1888-1965 finns matriklar över de kommunala organen med samma uppgifter som i fullmäktigeprotokollen. På Karlstads kommuns hemsida finns dessutom, för tiden 1971 och framåt, möjlighet att snabbt söka fram sammansättningen för varje kommunalpolitiskt organ, med uppgifter om namn och partitillhörighet på de invalda politikerna (www.politik.karlstad.se/historik.asp). Den här källan måste dock användas med viss försiktighet, eftersom det är valfritt för politikerna att vara upptagen där.

I de politiska partiernas arkiv (hos Folkrorelsernas arkiv för Värmland i Arkivcentrum) finns medlemsmatriklar som kan innehålla uppgifter om både bostad, yrke och födelseår/-datum. En annan väg att hitta nödvändig persondata är folkbokföringen, som finns tillgänglig på Arkivcentrum – för lite äldre tider i digital form. Även äldre telefonkataloger kan vara användbara för att snabbt hitta uppgift om bostadsort. För vissa år (åtminstone 1880, 1890, 1900 och 1970) finns också folkräkningar lättillgängligt på Arkivcentrums datorer. Viss lättillgänglig information kan också hämtas ur Svenska Kommunförbundets publikation ”Kommunala förtroendemän”/”Kommunalt förtroendevalda” samt SCB:s ”Kommunala valen”.

Litteraturtips

Gustafsson, Gunnel, *Local Government Reform in Sweden*, Lund 1980.

Wallin, Gunnar, Bäck, Henry och Tabor, Merrick, *Kommunalpolitikerna. Rekrytering - arbetsförhållanden – funktioner*, Stockholm 1981.

Wigren, Anders, *Från fyrk till urna. Om rösträtt, valdeltagande och politisk rekrytering i småländska byar 1875-1946*, Stockholm 1988.

De tidiga landskommunerna

Landskommunerna bildades genom 1862 års kommunalförordningar (SFS 1862:13) och startade sina verksamheter året efter. Kommunerna byggde geografiskt och, till stora delar, innehållsligt på de gamla socknarna, och övertog ansvaret för deras borgerliga uppgifter och åtaganden.³ Till det yttre kan man säga att det lokala självstyret kompletterades med en kommunalstämma för lösandet av icke-kyrkliga angelägenheter, och att sockennämnden ersattes av/bytte namn till kommunalnämnden; men reformen innebar också en del kvalitativa förändringar. Stämmans ordförande skulle nu väljas av kommunmedlemmarna (på sockenstämmans tid var kyrkoherden självskriven ordförande, och var det fortfarande i den efterträdande kyrkostämman). Underlaget för deltagande på stämman breddades genom att möjligheten för jordägare att utesluta arrendatorer och andra obesuttna från deltagande försvann, och genom att även juridiska personer fick rösträtt. Deltagande kopplat till jordäggande och inkomst likställdes också formellt med införandet av fyrskalan. Kommunerna gavs allmän beskattningsrätt, vilket innebar att man i stället för att utdebitera separat för varje utgift, kunde upprätta en utgifts- och inkomststat (budget). Dessutom medgavs uttaxering enbart i proportion till skatteunderlaget, och därmed också till rösträtten. Kommunernas kompetens angavs till att ”vårda sina gemensamma ordnings- och hushållningsangelägenheter” (tidigare förordningar försökte i någon mån inringa sockenverksamheten med exempelsamlingar över arbetsuppgifter). Den statliga regleringen skärptes också inom vissa områden, bl.a. genom att beslut om lån med en längre återbetalningstid än två år, och beslut om försäljning och pantsättning av kommunens fastigheter, skulle underställas KM, samt att KB:s godkännande krävdes för stadfästelse av kommunala ordningsstadgar och påläggande av avgifter som krävde uttaxering för längre tid än fem år.⁴

Kommunreformen och de tidiga landskommunernas verksamhet inbjuder till forskning inom flera områden med olika infallsvinklar; här följer endast ett par förslag på tänkbara ämnen och perspektiv.

Frågor om kommunernas verksamhet – intensitet i arbetet, inriktning på verksamheten, deltagande i det lokala självstyret m.m. – kan undersökas i rent kvantitativa termer. I kommunalstämmoprotokollen kan uppgifter hämtas om mötesfrekvens, antal ärenden och typ av ärende, samt, i varierande grad, hur många och vilka som närvarade och tog aktiv del i stämman. Undersökningen är med fördel komparativ och bör då omfatta två (eller flera) i viktiga avseenden olikartade kommuner. De avseenden på vilka kommunerna ska skilja sig åt bestäms utifrån var man vill söka förklaringar till eventuella skillnader i undersökningsresultaten, alltså beroende på vilka hypoteser man utgår ifrån. Vill man t.ex. undersöka kommunstorlekens och befolkningstäthetens inverkan på lokalpolitikens vitalitet, utifrån hypotesen att en stor glest befolkad kommun i regel har färre antal ärenden att

³ Förutom folkskolan, som stannade kvar som ett kyrkligt ansvar till mellan 1932 och 1955, beroende på kommunens folkmängd och om dess gränser sammanföll med sköldistriktet.

⁴ Tiscornia, Alberto, *Statens, godsens eller böndernas socknar? : Den sockenkommunala självstyrelsens utveckling i Västerfärnebo Stora Malm och Jäder 1800-1880*, Uppsala 1992, Gustafsson, Harald, *Sockenstugans politiska kultur : lokal självstyrelse på 1800-talets landsbygd*, Stockholm 1989 och Schalling, Erik (Kommunindelningskommittén), *Den lantkommunala författningsregleringens historia : en översikt med särskilt avseende å landsbygdens primärkommuner*, Stockholm 1944.

handläggas per år, och ett mindre och smalare deltagande på stämman, än en liten kommun med en mer koncentrerad befolkning, väljs två (eller flera) ur dessa hänseenden disparata undersökningsobjekt.

Bland andra tänkbara strukturella analyskategorier kan kommunikationsnät och sådana socioekonomiska faktorer som befolkningsstruktur (med avseende på befolkningens fördelning i yrken, klasser, besuttna/obesuttna, ålderskategorier osv.), jordnatureernas (skatte-, krono-, frälsejord) mantalsandelar och näringsstruktur (bruksort/jordbruksbygd, förekomst av storgods, storbönder och andra typer av näringsidkare etc.) nämnas. Oavsett vilken/vilka analyskategorier som väljs måste givetvis de övriga iakttas vid tolkningsarbetet, och allra helst låsas genom att undersökningskommuner väljs som liknar varandra i de avseenden som inte ingår i förklaringsmodellen (hypotes-/teoriformuleringen). För att återgå till exemplet ovan skulle alltså studien underlättas om de undersökta kommunerna hade liknande kommunikationer, befolkningsstruktur, fördelning av jordnatur, näringsstruktur m.m. Uppgifter om dylika förhållanden kan hämtas i exempelvis Åke Hammars *Socken-statistik öfver Sverige* (1860), Lennart Palms *Folkmängden i Sveriges socknar och kommuner 1571-1997* och i statistiska tabeller i kyrkoarkiven (inrapportering till landshövdingen; upphör dock i regel strax före kommunernas inrättande, men säger ändå mycket om förhållandena under deras första verksamhetstid. Liknande uppgifter för tiden efter 1862 kan dessutom finnas sammanställda i husförhörslängderna). Det kan också, beroende på ambitions- och uppsatsnivå, vara nödvändigt att gå in i jordeböcker, fyrktalslängder, mantalslängder, husförhörslängder o.d. för att få fram lämpliga fakta för den aktuella tiden.

Ingår granskning av ärendetyper i undersökningen bör dessa kategoriseras på något sätt. Både Peter Aronsson (*Bönder gör politik*), Alberto Tiscornia (*Statens, godsens eller böndernas socknar?*) och Harald Gustafsson (*Sockenstugans politiska kultur*) kan då konsulteras.

Det vore alls inte ointressant att låta undersökningen omfatta tiden både före och efter reformen. Därigenom kan kommunalförfattningarnas implementering och deras mer direkta verkningar i den lokala praktiken studeras. Liknande undersökningar har gjorts tidigare (Tiscornia, Gustafsson), men inte i stor skala på värmländska förhållanden.

En variant är att undersöka verksamheten kvantitativt (enligt ovan), och söka förändringar i den som kan hänföras till den nya förordningen (exempelvis deltagandet kopplat till de nya reglerna för rösträtt). Undersökningen gäller då norm och praxis i det lokala självstyret – två nivåer som långt ifrån alltid är överensstämmande –, och den övergripande frågeställningen rör synen på kommunreformen: handlar det snarast ett namnbyte från socken till kommun, eller innebar den något kvalitativt nytt för det lokala självstyret? Hänsyn måste i så fall tas både till regelverket före (SFS 1843:27-28) och efter (SFS 1862:13) 1863. I den här typen av studier kan det vara mer befogat att granska enbart en kommun, även om en jämförande undersökning ändå är att föredra.

Ett konkret exempel på en forskningsuppgift med den här inriktningen, men med en del kvalitativa moment, är att undersöka om införandet av fyrkskalan hade någon inverkan på stämmans konfliktlösning. Sedan tidigare angav visserligen normen (lagstiftningen) majoritetsbeslut, med röstinnehav baserat på jordägande

och bevillning, som grund för beslutsfattande, men då konsensusidealet ofta var djupt rotat i socknarna användes omröstning enligt konstens alla regler endast i varierande grad. Med fyrskalan, och det årliga upprättandet av fyrktalslängder, sattes samtliga kommunmedlemmars röstinnehav mycket tydligare på pränt, och alla fick klart för sig hur stort deras formella inflytande var. Frågan är alltså om detta inbjöd till ett mer frekvent bruk av omröstning med sammanräkning av röstposter, vilket också vill säga till ett större erkännande av konflikter och ett lösande av dem enligt uppställda regler. En sådan utveckling kan då tolkas i relation till den övergripande teorin om övergången från en feodal till en borgerlig politisk kultur (se exempelvis Gustafsson, a.a., s. 10 ff.). Är undersökningen komparativ kan två kommuner med olika närings- och befolkningsstruktur studeras utifrån hypotesen att jordmännen för dylika effekter av fyrskalan är godare i kapitalistiskt mer utvecklade kommuner, än i mer traditionella jordbrukssocknar. Eller förhåller det sig möjligen tvärtom, att konfliktlösning medelst omröstning efter mantalsinnehav och bevillning redan var i flitigt bruk i de mer utvecklade socknarna, och att effekterna därför blev större i de traditionella jordbrukssocknarna?

En angränsande uppgift är att undersöka implementeringen av förordningen på lokal nivå: När kan man anse förordningen genomförd i den kommunala praktiken? Tog det längre tid i vissa kommuner än i andra, och vad var i så fall orsakerna till detta? Struktur/aktör är lämpliga analysbegrepp (aktörsperspektivet är naturligtvis tillämpligt på föregående uppsatsförslag med), och naturliga följdfrågor blir då i vilka typer av kommuner implementeringen gick snabbast och smidigast, samt om man kan urskilja grupper eller individer i lokalsamhället som motverkade eller befördade reformens genomförande. Ämnet är något bredare och metoden blir mer kvalitativ. Undersökningsperioden bör även i det här fallet börja några år före författningens ikraftträdande, eftersom delar av den, för vissa typer av socknar, snarast kan ha inneburit en kodifiering av rådande praxis än nya förhållningsorder och ramar.

Karlstads kommunarkiv förvarar arkiven från de, inom nuvarande Karlstads kommunblock, upphörda landskommunerna Grava, Östra Fågelvik, Nor, Segerstad, Alster, Nyed, Älvsbacka, Väse och Ölme samt Karlstads landsförsamling. På Värmlandsarkiv finns arkiven från Lysviks, Övre och Nedre Ulleruds, Ransäters, Sunne samt Västra och Östra Ämterviks kommuner. Möjligheterna till källforskning här i Karlstad är således mycket goda. Ska undersökningen behandla andra kommuner hänvisas i första hand till den nuvarande kommunens kommunarkiv.

Litteraturtips

Specifikt:

Aronsson, Peter, *Bönder gör politik. Det lokala självstyret som social arena i tre smålandssocknar, 1680-1850*, Lund 1992. (Aronsson avslutar visserligen sin avhandling strax före kommunernas bildande, men den är ändå högst relevant för studier kring det lokala självstyret och dess verksamhet i de tidiga landskommunerna.)

Gustafsson, Harald, *Sockenstugans politiska kultur : lokal självstyrelse på 1800-talets landsbygd*, Stockholm 1989.

Tiscornia, Alberto, *Statens, godsens eller böndernas socknar? : Den sockenkomunal självstyrelsens utveckling i Västerfärnebo Stora Malm och Jäder 1800-1880*, Uppsala 1992.

Allmänt:

Jansson, Torkel, *Agrarsamhällets förändring och landskommunal organisation. En konturteckning av 1800-talets Norden*, Uppsala 1987.

Löfgren, Orvan och Hellspong, Mats, *Land och stad. svenska samhällen och livsformer från medeltid till nutid*, Malmö 1994.

Malmström, Joakim, *Herrskapen och den lokala politiken. Eks socken ca 1650-1900*, Uppsala 2006.

Nyström, Lars, *Potatisriket. Stora Bjurum 1857-1917. Jorden, makten, samhället*, Göteborg 2003.

Wigren, Anders, *Från fyrk till urna. Om rösträtt, valdeltagande och politisk rekrytering i småländska byar 1875-1946*, Stockholm 1988.

Winberg, Christer, *Folkökning och proletarisering : kring den sociala strukturomvandlingen på Sveriges landsbygd under den agrara revolutionen*, Göteborg 1975.

Kommunsammanslagningar

Efter kommunalreformen 1862 har två stora kommunsammanslagningar genomförts: storkommunreformen 1952 och kommunblocksreformen 1962-74, bägge på statligt initiativ. Storkommunreformen berörde främst landskommunerna (Alster, Nyed och Älvsbacka bildade Nyeds kommun, Väse och Ölme gick samman till Väse kommun och Nor och Segerstad bildade Nors kommun) och reducerade Sveriges kommuner från 2 498 till 1 037, medan kommunblocksreformen även berörde många städer (Östra Fågelviks kommun inkorporerades med Karlstads stad 1966 och följdes 1971 av Grava, Nors, Nyeds samt del av Väse kommun då Karlstads kommun bildades) och lämnade Sverige med blott 278 kommuner.

Kommunernas diskussioner kring storkommunreformen och deras ställningstaganden till olika indelningsalternativ kan följas i stämмо- eller fullmäktigeprotokollen, samt kommunalnämndens protokoll, som tidigast från 1945. Argumentationen för eller emot olika indelningsförslag och eventuella konflikter inom kommunerna bör särskilt fokuseras. Uppmärksamhet kan i det förstnämnda fallet fästas vid lokala identiteter (för vilka reformen kan ha upplevts som ett hot) som grund för argumentationen, och i det sistnämnda vid exempelvis partipolitisk tillhörighet och geografisk hemvist inom kommunen.

Konfliktperspektivet är gångbart även för forskning om kommunblocksreformen. Förutom partitillhörighet – vilket med en ökad partipolitisering sannolikt är en viktigare faktor här än vid storkommunreformens genomförande – och geografisk hemvist, kan kön vara en intressant analyskategori. För bägge reformerna kan naturligtvis komparativa studier genomföras. Lämpligt källmaterial för undersökningar av kommunblocksreformen är protokoll med handlingar från i första hand fullmäktigeförsamlingarna i de berörda kommunerna – men också från Karlstads drätselkammare och landskommunernas kommunalnämnder –, handlingar från Samarbetsnämnden inom Karlstadsregionens kommunblock och Kommunblockets

sammanläggningsdelegerade, samt, i den mån den nya kommunorganisationen står i fokus, protokoll med handlingar från Kommittén för framläggande av förslag till nämndorganisation. Undersökningen behöver som tidigast starta 1961, då kommunerna yttrade sig över den statliga utredningen.

Det framhålls ibland att större omvälvningar ger historien ny aktualitet, varför en undersökning av historiebruket i samband med sammanslagningarna vore intressant. Historiemedvetande är dessutom nära kopplat till identiteter⁵, och en tänkbar hypotes är därför att historiska argument var vanligare där den lokala identiteten väckte motstånd mot sammanslagningen. Det är också en rimlig tanke att detta i stor utsträckning sammanföll med kommuner vars existens, och tillika identitet, hotades av sammanslagningen.

Litteraturtips

Urval av litteratur om och kring kommunsammanslagningar:

Axelsson, Håkan, "Stora sockendöden 1951-1952. Kommunsammanslagningen i Värmland" i Olausson, Peter (red.), *Wernlandica 1990*, Karlstad 1990.

Brantgärde, Lennart, *Kommunerna och kommunblocksindelningen*, Lund 1974

Ekström von Essen, Ulla, *Folkhemmets kommun – socialdemokratiska idéer om lokalsamhället 1939-1952*, Stockholm 2003

Hjelmqvist, Ingvar, *Relationer mellan stat och kommun*, Stockholm 1994

Jönsson, Rolf, *Samarbetsnämnderna och kommunblocksreformen*, Lund 1971

Karlsson, Karl-Åke, *Kommunindelningsreformer i Sverige med särskild hänsyn till 1962 års reform och Mjölby kommuns bildande*, Mjölby 1992

Nielsen, Peder, *Kommunindelning och demokrati. Om sammanläggning och delning av kommuner i Sverige*, Uppsala 2003

Nilsson, Lars, Aronsson, Peter och Strömberg, Thord (red.), *Storkommunreformen 1952. Striden om folkhemmets geografi*, Stockholm 2002

Wångmar, Erik, *Från sockenkommun till storkommun. En analys av storkommunreformens genomförande 1939-1952 i en nationell och lokal kontext*, Växjö 2003

Introduktioner till forskning om historiebruk och historiemedvetande:

Aronsson, Peter, *Historiebruk – att använda det förflutna*, Lund 2004

Karlsson, Klas-Göran, "Historiedidaktik: begrepp, teori och analys" i Karlsson, Klas-Göran och Zander, Ulf (red.), *Historien är nu. En introduktion till historiedidaktiken*, Lund 2004

Landskommunernas organisering och elitisering

Utvecklingen av nämndorganisationen och delegeringen av ansvar och arbetsuppgifter från stämman till olika organ och personer, d.v.s. vad man skulle kunna benämna elitiseringen av det lokala självstyret, kan undersökas komparativt, med hänsyn tagen till kommunernas olika sociala, demografiska m.fl. strukturer (se avsnittet *De tidiga landskommunerna*). Även närheten till staden kan vägas in. Processen följs i första hand i stämmoprotokollen

⁵ För en diskussion kring detta se exempelvis Martin Alm, "Historiens ström och berättelsens fåra" i Klas-Göran Karlsson och Ulf Zander (red.), *Historien är nu*, Lund 2004.

Litteratur: Aronsson, a.a. och Gustavsson, a.a.

Kommunala självbilder och kommunal marknadsföring under 1900-talet

Karlstads kommuns reklam-, marknadsförings- och informationskampanjer kan vara föremål för en undersökning av den självbild och identitet staden har velat förmedla till olika målgrupper under olika tider. Ansvaret för informations- och marknadsföringsfrågor har i skiftande former legat under drätselkammaren och kommunstyrelsen, men även turistbyrån, olika kommittéer och det interkommunala bolaget AB Etableringsregion Karlstad, samt i någon mån Karlstads Industrilokalisering AB, har verkat inom området. Även representationsnämnden har spelat en viktig roll för stadens profilering och "image-skapande".

Kan man tala om en intern resp. extern identitet, d.v.s. skiljer sig den bild av Karlstad som man har förmedlat till kommuninvånarna från den man har marknadsfört utanför kommunen? Hur har självbilden/identiteten förändrats över tid, och vad har varit bestående? Vad kan dessa förändringar bero på?

Ett konkret förslag är att jämföra arbetet i samband med Karlstadsveckan 1964 med det inför 400-årsjubileet tjugo år senare. Har 1970-talets reklamdebatt haft någon inverkan på kommunernas marknadsföring? Har kommunblocksreformen påverkat Karlstads självbild? Som källmaterial är stads-/kommunfullmäktiges, drätselkammarens och kommunstyrelsens protokoll med bilagor och handlingar, samt de två kommittéer, PR-kommittén resp. Jubileumskommittén för Karlstad 400 år, som inrättades inför resp. evenemang, lämpligt.

Litteraturtips

Kåring Wagman, Anna, *Stadens melodi. Information och reklam i Stockholms kommun 1930-1980*, Stockholm 2006.

"Sola i Kalsta" – från myt till identitet

En undersökning av Karlstads identitet och identitetsskapande arbete kan också utgå från dagens läge: "soliditet". Karlstad marknadsför sig idag framgångsrikt som "solstaden" och "solparadiset", och vill med det framstå som en varm och vänlig stad med glada och gästvänliga invånare. Hur har denna identitet vuxit fram? Och vilken identitet har den ersatt?

Frågorna kan t.ex. undersökas genom att studera identitetsskapande processer i samband med jubileer och större arrangemang där staden står i fokus. Stadsjubileerna 1884, 1934 och 1984, Karlstadsveckan 1964, verksamheten i samband med utmärkelsen till "årets stad" 1968 och i samband med 50-årsjubileet av unionsupplösningen 1955 är exempel på sådana händelser. 400-årsjubileet 1984, Karlstadsveckan och "årets stad"-utmärkelsen kan studeras i särskilda kommittéarkiv (Jubileumskommittén för Karlstad 400 år, PR-kommittén resp. "Årets stad"-kommittén). Identitetsskapandet kan också studeras i representationsnämndens arkiv, med fokus på hur staden har profilerat sig i sin officiella representation, liksom i olika typer av publikationer (turistbroschyrer, informationstidningar m.m.) i bl.a. turistbyråns arkiv. I övrigt, och som komplement, är stads- och kommunfull-

mäktiges protokoll en bra ingång för vidare undersökningar. Även tidningar, främst lokalpressen, kan konsulteras.

Litteraturtips

Kåring Wagman, Anna, *Stadens melodi : information och reklam i Stockholms kommun 1930-1980*, Stockholm 2006.

Samuelsson, Johan, *Kommunen gör historia : museer, identitet och berättelser i Eskilstuna 1959-2000*, Uppsala 2005.

Rodell, Magnus, *Det brutna svärdet : minne, monument och unionsupplösning*, Karlstad 2005.

Lokalsamhälle i kris under första världskriget

Med världskriget följde dyrtid, matransoneringar och hungerdemonstrationer. En intressant uppgift är att undersöka hur kommunerna agerade för att förhindra nöd och befrämja medborgarnas hälsa, liksom hur de hanterade trycket underifrån – från organiserade arbetare och andra nödställda.

Hur utformades kommunens "krisorganisation" under perioden ca 1914-1919? Vilka uppgifter åtog sig kommunen? Vad ansågs åligga den privata välgörenheten eller medborgarna själva? Vilka syften och motiv låg bakom kommunens agerande och hjälpformer? Hur såg relationen ut mellan kommunen och hjälpbehövande? Fanns det tydliga motsättningar mellan kommunens synsätt och försök att lösa problemen, och t.ex. arbetarorganisationernas? Eller arbetade man snarast i någon form av samverkan? Förändrades relationen mellan kommunen och arbetarbefolkningen under perioden? Blev t.ex. kommunen mer tillmötesgående efter de lokala folkliga resningarna i kombination med utvecklingen i Ryssland under våren 1917?

Utvecklingen kan i stora drag följas i stadsfullmäktiges protokoll med bilagor, och den formella offentliga krisorganisationen kan utläsas i de förteckningar "öfver ledamöter, tjänstemän och betjante uti kommunala styrelser och delegationer i staden Karlstad" som kommunarkivet tillhandahåller. Det kan också bli nödvändigt att mer noggrant följa t.ex. fattigvårdsstyrelsens, hälsovårdsnämndens och livsmedelsnämndens arbete i respektive arkivbildares protokoll och handlingar. Gäller undersökningen landsbygdskommuner är det i första hand kommunalstämman, fattigvårdsstyrelsens (eller kommunalnämndens om särskild fattigvårdsstyrelse ej har inrättats) och i förekommande fall livsmedelsnämndens material som får konsulteras. Kommunens mot-, eller med-, aktörer (arbetarorganisationer, filantropiska föreningar o.d.) kan ha efterlämnat material hos Folkrörelsernas arkiv för Värmland. Som kompletterande material, och för att få en bild av atmosfären och det allmänna tillståndet, bör lokalpressen lämpa sig väl.

Litteraturtips

Dalgren, Lars och Moberg, Ove, *Karlstads stads historia. D. 3, Omfattande tiden 1815-1949*, Karlstad 1954.

Hirdman, Yvonne, *Magfrågan : Mat som mål och medel Stockholm 1870-1920* (del av), Stockholm 1983.

Östberg, Kjell, ”Att institutionalisera en revolution. Kommunerna och 1917” i *Kommunerna och den svenska modellen : Socialdemokratien och kommunalpolitiken fram till andra världskriget*, Eslöv 1996.

Motiv och idétraditioner bakom fattigvårdens utformning fram till första världskriget

De normer, föreställningar, motiv och idétraditioner som låg bakom den lokala utformningen av fattigvården kan studeras i motioner, utredningar, yttranden och debatter i samband med att frågor om omorganisering av fattigvården, reglementen för densamma o.d. avhandlades i fullmäktige eller på stämman. Den lokala diskussionen kan med fördel relateras till en vidare samhälls- och politisk kontext, t.ex. till den nationella och internationella fattigvårds- och välgörenhetsdiskursen (se exempelvis Swedner 1993).

Kan olika inställningar till fattigvård och understödstagare urskiljas i diskussionen? Olika föreställningar om och förklaringar till fattigdomen och hur fattigvården lämpligast bör utformas? Kan dessa skilda synsätt kopplas till olika sociala grupper, klasser, ideologier, yrkesgrupper, kön etc.? Hur produceras och reproduceras genus och sociala strukturer i detta arbete (se t.ex. Jordansson 1998)? Hur själva fattigvården faktiskt kom att utformas är naturligtvis också intressant, och den kan då relateras till den samtida internationella frågan om det elberfeldska eller det engelska systemet (Swedner 1993).

Fullmäktige- och stämmoprotokollen är en naturlig ingång för den här typen av studier. Till stadsfullmäktiges i Karlstad protokoll finns dessutom ett bra sakregister att söka i hos kommunarkivet. Fattigvårdsstyrelserna bör stundtals ha fört egna debatter i ämnet utan att frågan har nått fullmäktige eller stämman, varför det kan vara värt att se extra noga på deras arbete (i fattigvårdsstyrelsens protokoll). Politiska partier, arbetarföreningar, välgörenhetsföreningar och andra intresseorganisationer var, utöver kommunen, naturliga aktörer i fattigvårdsfrågan, och deras efterlämnade material (hos Folkrorelsens arkiv för Värmland) kan berika framställningen.

Litteraturtips

Engberg, Elisabeth, *I fattiga omständigheter. Fattigvårdens former och understödstagare i Skellefteå socken under 1800-talet*, Umeå 2005.

Jordansson, Birgitta, *Den goda människan från Göteborg : Genus och fattigvårds- politik i det borgerliga samhällets framväxt*, Lund 1998.

Plymoth, Birgitta, *Fostrande försörjning : Fattigvård, filantropi och genus i fabriksstaden Norrköping 1872-1914*, Stockholm 2002.

Swedner, Gunnel, *Traditioner som fångslar. En studie av det sociala arbetets motiv och framträdelseformer i Göteborg under tiden 1790-1918*, Göteborg 1993.

FLER UPPSLAG TILL FORSKNING I KOMMUNARKIV

Ett omfattande och tematiskt upplagt resonemang kring uppsatsämnen i stads- och kommunhistoria ges av Erik Wångmar i *Att skriva stads- och kommunhistoria. En*

handledning för forskning med stads- och kommunhistoriskt källmaterial (Stockholm 2005). Del för del av kommunernas historia och verksamhet går igenom med avseende på givande forskningsämnen, tolkningsramar, källmaterialet samt regelverkets och den allmänna utvecklingen inom respektive område.